

Віктор Саранча

ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИЗОВІВ НОВОБРАНЦІВ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (за матеріалами Полтавської губернії)

У статті розглянуто організацію документаційного забезпечення призовів новобранців під час Першої світової війни, проведено класифікацію основних видів документів, проаналізовано особливості окремих видів документів, створених в умовах військового часу.

Ключові слова: Перша світова війна, присутствія по військовій повинності, призов, новобранець.

В статье рассмотрено организацию документационного обеспечения призывов новобранцев во время Первой мировой войны, осуществлено классификацию основных видов документов, проанализировано особенности отдельных видов документов, созданных в условиях военного времени.

Ключевые слова: Первая мировая война, присутствия по воинской повинности, призыв, новобранец.

In the article organization of the documentation providing of appeals of recruits is considered in the First world war-time. Classification of basic types of documents is conducted, the features of separate types of documents, given out in the conditions of war-time are analysed.

Key words: First world war, prisustsviya on conscription, appeal, recruit.

На кінець 90-х років минулого століття припав початок нового етапу в інституалізації науки про документ. Уже понад десять років тривають дискусії стосовно структури документознавства, його місця серед суміжних наук, висловлюються думки щодо доцільності створення нової «мета-науки» – документології.

Окрім суто наукової цінності вищезгадані дискусії мають й практичне значення. Це пов'язано, передусім, із тим, що на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку країни з'являються підвищені вимоги до рівня підготовки фахівців із спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність», здобутки ж у цьому напрямі неможливі без науково обґрунтованої навчальної бази.

Слід також відзначити, що чітке структурування науки про документ та запровадження загальноприйнятого понятійно-категоріального апарату відкриває нові можливості для застосування міждисциплінарного підходу в історико-філологічних студіях. Ця думка підтверджується М. С. Слободяником, який вважає, що «важливою ознакою, за якою може формуватись самостійна документознавча наукова дисципліна, є функціональна орієнтація на задоволення специфічних потреб суспільства й особистості у відокремлених групах документів, що потребують індивідуалізованого дослідження»¹.

Історія документно-комунікаційної діяльності та справочинства є важливою складовою в структурі науки про документ. З огляду на це наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. в українських наукових виданнях з'являються публікації, в яких

постають питання щодо класифікації документів як історичних джерел², визначаються основні етапи в історії діловодства тощо.

Досвід економічно розвинених країн дає право стверджувати, що чітка робота підприємств, організацій та установ різного рівня та форм власності не можлива без якісного інформаційно-документаційного забезпечення їхньої діяльності. В свою чергу, перехід від традиційного діловодства до керування документаційними процесами вимагає створення високо-ефективних систем управління всім комплексом документаційно-інформаційних ресурсів. Запорукою якісних перетворень у цьому напрямі діяльності установ слугують як сучасні інноваційні процеси, так і досвід поколінь – усе це додає історичним студіям із документознавства практичної значущості.

Упродовж тривалого часу діловодним документам державних установ Російської імперії не приділялося належної уваги і тільки з другої половини минулого століття вони стали предметом ґрунтовних наукових студій. Так, автор курсу джерелознавства історії Росії XIX ст. С. О. Нікітін у розділі, присвяченому діловодним документам, зробив лише загальний огляд справочинства в центральних та місцевих установах³. Л. Г. Бескровний у «Нарисах з джерелознавства військової історії Росії» оглянув архівні фонди без акценту на особливі організації військових установ та порядку справочинства в них⁴. Відомий учений-документознавець К. Г. Мітяєв

у праці «Теорія та практика архівної справи» одним із перших визначив питання, які потребують розгляду в історії діловодства XIX – початку XX ст.⁵ У 1964 р. з'явилася стаття Н. П. Дятлової «Звіти губернаторів як історичне джерело», яку можна вважати одним із перших досліджень, в якому ґрунтовно охарактеризовано окрему групу діловодних документів⁶.

Таким чином із другої половини XX ст. діловодні документи центральних органів влади Російської імперії поступово стали предметом наукових досліджень, у той же час справочинство в місцевих державних установах залишалося поза увагою вчених. Оцінюючи ситуацію, яка склалася в сфері дослідження діловодних документів XIX – поч. XX ст., наприкінці 1960-х рр. Л. Ю. Шепелєв писав: «документи місцевих державних установ та громадських організацій взагалі ще не стали предметом джерелознавчого дослідження, яке, безумовно, очікує їх у майбутньому»⁷.

Кардинальні зміни у дослідженні діловодної документації відбуваються з набуттям Україною незалежності, коли зник ідеологічний пресинг, прискорився розвиток документознавства, а регіональна історія посідає гідне місце в науковому дискурсі. Із середини 1990-х рр. на сторінках щорічника «Студії з архівної справи та документознавства» почали з'являтися дослідження з історії розвитку справочинства в місцевих державних установах і громадських організаціях, що діяли на території України, з поданням характеристики документів, які забезпечували їхню діяльність.

Метою нашої статті є дослідження документального забезпечення окремих мобілізаційних заходів – призовів новобранців, які проводилися місцевими органами військово-ад-

міністративного управління (далі – МОВАУ) Полтавської губернії під час Першої світової війни. *Об'єктом* дослідження є установи Міністерства Внутрішніх Справ (далі – МВС), *а предметом* – система документації, яка забезпечувала призови новобранців в Полтавській губернії на початковому етапі війни. Основу *джерельної бази* його складають документи, з фонду Полтавського губернського по військовій повинності присутствія*.

Потреба в живій силі на війні призвела до проведення в Російській імперії у 1914 – 1917 рр. 23 мобілізацій**, внаслідок яких до лав армії було призвано близько 15,5 млн. чоловік. Найбільша кількість мобілізованих – 11 600 000 чол. припадає на 1914 – 1915 рр.***, а 25,45 % від цієї кількості (2 952 000 чол.) складають новобранці чергового (1914 р.) та трьох позачергових призовів 1915 р.⁸

Особливість державного управління у військовій сфері Російської імперії полягала у розподілі повноважень між установами МВС та Військового міністерства, які здійснювали керівництво на двох рівнях: центральному та місцевому. Структура установ Військового міністерства, які мали відношення до мобілізаційних заходів, мала такий вигляд: мобілізаційний відділ Головного управління Генштабу – штаби військових округів – начальники місцевих бригад – повітові військові начальники. Загальна структура установ МВС, які забезпечували хід призову новобранців на військову службу, була такою: Управління по військовій повинності (УПВ) – губернські по військовій повинності присутствія (ГВПП) – повітові по військовій повинності присутствія (ПВПП). Перелік таких установ, що діяли в Полтавській губернії на початку Першої світової війни подано в таблиці 1.

Таблиця 1. Місцеві органи військово-адміністративного управління Полтавської губернії у 1914 р.⁹

№ з/п	Назва установи
1	Полтавське губернське по військовій повинності присутствіє
2	Гадяцьке повітове по військовій повинності присутствіє
3	Зіньківське повітове по військовій повинності присутствіє
4	Золотоніське повітове по військовій повинності присутствіє
5	Кобеляцьке повітове по військовій повинності присутствіє
6	Костянтиноградське повітове по військовій повинності присутствіє

* Фонд 977 Державного архіву Полтавської області.

** Враховуючи 6 призовів новобранців та повторний огляд осіб, що мали «білий квиток».

*** З них у 1914 р. – 6553000 чол., а у 1915 – 5047000 чол.

7	Кременчуцьке повітове по військовій повинності присутствіє
8	Лохвицьке повітове по військовій повинності присутствіє
9	Лубенське повітове по військовій повинності присутствіє
10	Миргородське повітове по військовій повинності присутствіє
11	Переяславське повітове по військовій повинності присутствіє
12	Пирятинське повітове по військовій повинності присутствіє
13	Полтавське повітове по військовій повинності присутствіє
14	Прилуцьке повітове по військовій повинності присутствіє
15	Роменське повітове по військовій повинності присутствіє
16	Хорольське повітове по військовій повинності присутствіє

Склад губернських та повітових по військовій повинності присутствій та функціональні завдання, які покладалися на них, визначалися Статутом про військову повинність (далі – СпВП). Напередодні Першої світової у склад Полтавського ГВПП входили: губернатор (голова), губернський предводитель дворянства, віце-губернатор, прокурор окружного суду, голова губернської земської управи і один з її членів, начальник місцевої бригади, обов'язковий член та секретар. У склад ПВПП входили: голова – повітовий предводитель дворянства, повітовий справник, повітовий військовий начальник, представник повітової земської управи, член від міської управи¹⁰.

На відміну від засідань ГВПП, які призначалися губернатором у разі необхідності, засідання повітових присутствій поділялися на чергові та надзвичайні. Чергові засідання ПВПП відбувалися чотири рази на рік і були пов'язані з підготовкою документації до чергового призову, розглядом заяв щодо призначення пілг та відстрочок, а також виконанням дій під час призову. Надзвичайні засідання призначалися головою для вирішення термінових справ. Підставою для визнання засідання присутствія (як губернського, так і повітових) законним була присутність на ньому голови та мінімум двох членів.

Основним нормативним документом з діловодства для вказаних вище установ була «Інструкція про порядок справочинства в присутствіях по військовій повинності», складена на підставі статті 110 СпВП¹¹. Згідно з Статутом відповідальність за ведення діловодства та зберігання документів покладалася на секретаря ГВПП та діловодів ПВПП. Контроль за організацією діловодства покладалася на обов'язкового члена губернського присутствія та на голів ПВПП.

* Усі дати подано за старим стилем.

** За Статутом призову підлягали «молоді люди, яким на 1 січня року, в який відбуватиметься призов, виповнилося 20 років».

За функціональною ознакою документацію Полтавського губернського з військової повинності присутствія періоду 1914 – 1915 рр. можна поділити на: директивно-розпорядчу, довідково-інформаційну, обліково-статистичну, засвідчувальну¹².

До директивно – розпорядчої документації належать: Статут про військову повинність, укази, циркуляри, пропозиції та розпорядження.

Статут про військову повинність у редакції Закону від 23 червня 1912 р.* та Іменні Височайші укази були актами вищої державної влади, які регламентували порядок призовів новобранців у Російській імперії. СпВП визначав порядок організації призовних дільниць, структуру та функції установ, які мали забезпечувати відбування військової повинності, порядок приписки до призовних дільниць та призову новобранців тощо. Окрім усього іншого Статут визначав термін щорічного призову новобранців: з 1 жовтня по 1 листопада та призовний вік – 21** рік¹³.

Іменні Височайші укази, які забезпечували проведення призовів новобранців, можна поділити на дві групи: укази мирного часу та укази військового часу. Перші укази видавалися у мирний час один раз на рік для оголошення кількості новобранців, яку буде призвано для поповнення контингенту армії та флоту. Згідно із статтею 9 СпВП кількість цього контингенту мала визначатися на законодавчому рівні. Щороку, як правило у квітні місяці, військовий міністр вносив у Державну Думу законопроект «Про обсяг річної потреби в новобранцях у призов 19.. року», який після затвердження передавався до Державної Ради. Після затвердження нею законопроекту оголошувався іменний Височайший указ «Про обсяг контингенту новобранців у призов 19... року»,

який підписувався особисто імператором і скріплювався підписом Державного секретаря.

Текст такого указу можна поділити на *констатуючу* частину, що була посиланням на статтю 9 Статуту про військову повинність. *Розпорядча* частина складалася з двох пунктів: у першому визначався розмір контингенту новобранців на поточний рік із тих місцевостей імперії, на які розповсюджувалася дія СпВП, а в другому – кількість новобранців з осетинського населення Терської області¹⁴. Таким чином, *указ мирного часу* лише визначав розмір контингенту новобранців і не впливав на загальні правила призову, які визначалися виключно СпВП.

Зважаючи на потреби військового часу, Рада Міністрів розробила Положення, яке встановлювало нові правила щодо призову новобранців у 1914 р. Так, згідно з ним:

- відмінялося кидання жереба, тепер на військову службу мали йти усі призовники, окрім непридатних за станом здоров'я та тих, хто мав право на відповідні пільги чи відстрочки;
- кінцевий прийом на службу переносився з 15 лютого на 1 квітня 1915 р.;
- заборонялися відстрочки студентам, які навчалися в іноземних університетах тощо.

Це Положення набуло чинності 1 вересня 1914 р. після дозволу Миколи II, а 21 лютого 1915 р. імператор наклав на нього резолюцію «Згоден», що надало йому статус законодавчого акту¹⁵.

Стаття 14 СпВП визначала, що у надзвичайних умовах, викликаних військовим часом, допускається можливість проведення чергового призову новобранців раніше термінів, визначених для мирного часу¹⁶. Порядок створення документа, що регламентував достроковий призов, повинен бути таким: військовий міністр за узгодженням із міністром МВС вносить до Ради Міністрів подання про необхідність дострокового призову. Це подання записувалося в її особливий журнал, який, в свою чергу, передавався на вивчення імператору. У разі схвального рішення його оголошувався іменний височайший указ Правительствуючому Сенату про достроковий призов новобранців.

Першим подібним документом періоду Першої світової війни став указ «Про проведення у 1915 р. дострокового призову новобранців», підписаний Миколою II 24 грудня 1914 р. У констатуючій частині указу йшлося мова про необхідність подібних заходів в умовах військового часу, про схвалення особового журналу

Ради Міністрів із цього питання та містилося посилання на статтю 14 СпВП. Розпорядча частина мала два розділи, в яких, зокрема, подавалися:

- I розділ (42 пункти):
 - визначення термінів призову (у даному випадку 15.01 – 15.02.1915);
 - визначення місцевостей імперії, в яких призов буде проводитися в інший термін;
 - підтвердження відміни кидання жеребу;
 - визначення терміну служби для прийнятих у війська в даний призов;
 - роз'яснення щодо надання пільг та відстрочок у даний призов;
 - визначення термінів щодо дій установ, які забезпечують призов.

II розділ:

- нові редакції статей СпВП, які передбачають відповідальність за ухилення від призову¹⁷.

Схожу структуру* і елементи в змістовній частині мав указ від 16 березня 1915 р. «Про достроковий призов новобранців 1916 р.».

Принципову різницю в змістовній частині, порівняно з двома названими вище документами, мав указ Правительствуючому Сенату від 10 липня 1915 р. який оголошував про призов на військову службу молодих людей 1896 р. народження (призов 1917 р.)¹⁸. Кількість пунктів у I розділі цього указу було зменшено до 22, відмінялися пільги за сімейним станом і родом занять, а сам призов мав проводитися повітовими військовими начальниками під наглядом поліції, терміни підготовчих дій скорочувалися до мінімуму. Як і попередні два документи, які регламентували позачергові призови, указ від 10 липня 1915 р. підписано Миколою II та скріплено Головою Ради Міністрів Горемікініним.

Найпоширенішим видом директивних документів можна вважати *циркуляри*. На відміну від *розпоряджень* більшість циркулярів мала загальний, інструкційний характер. Циркуляри як МВС, так і полтавського губернатора можна поділити на два підвиди: ініціативні та такі, які створено для роз'яснення інших директивних документів. У багатьох випадках циркуляри встановлювали власні правила, змінювали або доповнювали положення закону. Порядок видання циркулярів, їх неоскарження чи скасування не було регламентовано на законодавчому рівні, саме цим можна пояснити можливу їхню невідповідність тим чи іншим законам¹⁹.

* Розпорядча частина цього указу складалася з трьох розділів.

Циркуляри МВС, які надходили до Полтавського ГВПІ протягом календарного року, формувалися в окрему справу та слугували інструкціями, які визначали порядок призову новобранців і прийом однорічників, надання пільг і відстрочок тощо. Серед ініціативних циркулярів МВС, які мали ознаки *розпорядчого* характеру та були отримані Полтавським ГВПІ у 1914 р. можна виділити такі:

– про заборону продажу спиртних напоїв у місцях слідування новобранців до місця служби під час чергового призову 1914 р.²⁰;

– циркуляр МВС від 13 травня 1914 р. № 48 «Про розшукову діяльність поліцейських установ щодо осіб, що ухиляються від військової повинності», в якому зазначено про значне збільшення кількості таких осіб за останні роки²¹;

– циркуляр МВС № 2731 від 13 червня 1914 р., в якому повідомлялось про випадки явки на призовні дільниці підставних осіб, замість призовників іудейського віросповідання. Для запобігання подібних випадків рекомендувалось вимагати від євреїв-призовників мати на документах, що засвідчують особу, фотографію з сургучевою печаткою²²;

– циркуляром МВС № 49 від 28 травня 1914 р. заборонялося дипломатичним та консульським службам затверджувати довідки про хворобу особам призовного віку, які знаходяться за кордоном, та рекомендувалося особам, відповідальним за призов, звернути увагу на можливість ухилення від призову у такий спосіб²³;

– низка циркулярів МВС (серпень – грудень 1914 р.) надавала інструкції та повідомлення щодо правильної організації в військово-кінській повинності²⁴;

– циркуляр МВС № 1333 від 17 жовтня 1914 р. дозволяв допуск євреїв-лікарів до військових присутствій для огляду новобранців за умови повної впевненості в їхній сумлінності та забороняв огляд ними осіб іудейського віросповідання²⁵.

У свою чергу повітові присутствія отримували копії відповідних циркулярів МВС або циркуляри полтавського губернатора, в яких дослівно передавався зміст міністерських документів.

Під час війни особливо важливу роль в організації правильної роботи присутствій відігравав особливий підвид циркулярів МВС, які видавалися на роз'яснення Височайших Іменних указів про дострокові призови новобранців. Такий циркуляр видавався через декілька днів після підписання імператором відповідного указу

і в терміновому порядку розсилався губернаторам і начальникам областей. Він оформлювався на бланках із кутовим розміщенням реквізитів, які мали такий порядок: назва організації вищого рівня (Міністерство внутрішніх справ); назва структурного підрозділу (Управління військової повинності); назва відділу справочинства (по 2 Справочинству); дата документа записувалася цифро-словесним способом (наприклад 16 березня 1915 р.), реєстраційний номер документа; короткий зміст документа (напр., «Про достроковий призов новобранців 1916 р.). У правому верхньому куті розміщувалися особливі позначки «Терміново» і «Циркулярно», а по центру адресат – «Губернаторам».

Якщо текст подібного циркуляра складався з двох частин, то в першій дублювалася розпорядча частина відповідного указу про достроковий призов, а в другій, у розвиток та пояснення змін, які вносилися указом до СпВП, подавалися вказівки керівника МВС. Інколи текст указу міг бути відсутнім, циркуляр містив лише роз'яснення від МВС. Реквізити «Підпис» та «Скріпа» розміщувалися після тексту, наприклад:

Міністр внутрішніх справ,

гофмейстер (підписав) Мик. Маклаков

Начальник управління (скріпив) Ст. Куколь-Яснопольський

Первинна реєстрація циркулярів МВС відбувалася в канцелярії Полтавського губернатора шляхом проставляння на першому аркуші, на рівні слова «Губернаторам», прямокутного штампа з датою отримання документа. Вторинну реєстрацію циркуляри проходили безпосередньо у ГВПІ, штамп якого мав такі реквізити: повна назва установи, дата отримання та вхідний реєстраційний номер документа²⁶.

У 1911 р. в установах військового відомства запроваджено положення, яке чітко регулювало ведення справочинства і, зокрема, визначало три основні види документів, що мають використовуватися у діловому листуванні: рапорт, розпорядження (рос. «предписание») та лист (рос. «сношение») ²⁷. Досвід установ військового відомства в сфері справочинства намагалися перейняти й інші міністерства, але в умовах військового часу цей процес загальмувався. Так, у діловому листуванні між установами МВС активно продовжували використовуватися такі види розпорядчої документації як пропозиція (рос. «предложение») та розпорядження. Слід зазначити, що під час заходів, пов'язаних із призовами новобранців у 1914–

1915 рр. саме *пропозиція* була основним розпорядчим документом у службовому листуванні МВС із Полтавським ГВПП.

Пропозиції від міністра внутрішніх справ або його заступника надходили на ім'я губернатора у формі листів, а у разі терміновості за допомогою телеграфу. Так, 3 лютого 1915 р. канцелярія Полтавського губернатора отримала телеграму № 4251 від товариша (заступника) міністра внутрішніх справ Плеве. Губернатору, з огляду на можливий достроковий призов новобранців, надавалася інформація про необхідність складання метричних виписів на осіб, які мали б бути призвані в армію у 1916 р. Спонування до виконавчих дій у цьому документі передавався через характерний лексичний зворот: «*Зволите запропонувати установам, які складають метричні виписи, приступити невідкладно до їх складання*»²⁸.

На виконання дій, зазначених у телеграмі № 4251 від 3 лютого 1915 р., Полтавське ГВПП надсилало:

– *лист-прохання* до Полтавської духовної консисторії, в якому губернатор «мав честь просити» зробити термінове (телеграфом) розпорядження парафіяльним священикам та настоятелям церков невідкладно приступити до складання метричних виписів на призовників 1916 р.;

– *пропозиції* до міських управ губернії, в яких пропонувалося негайно приступити до складання метричних виписів на призовників 1916 року юдейського віросповідання;

– *циркуляри* до повітових по військовій повинності присутствій, в яких подавалася інформація з міністерської телеграми.

Усі три вказані вище види документів оформлювалися на загальному бланку присутствія, виготовленому друкарським способом, із кутовим розміщенням реквізитів. Постійні реквізити бланка: назва міністерства (МВС), назва установи (Полтавського губернатора по губернському по військовій повинності присутствію), місце розташування установи (м. Полтава). Окрім того в залишені позначки вписувалися дата підписання документа та його реєстраційний номер. Текст документа набиралася за допомогою друкарської машинки, у правому верхньому куті проставлялася позначка «Дуже важливо», нижче неї знаходився реквізит «адресат». Подібні документи підписували губернатор (або виконувач його обов'язки) і обов'язковий член присутствія. На примірнику, який залишався у канцелярії присутствія, проставлялася позначка про розсилку документа, що складалася із слова «Відіслано», дати і підпису виконавця²⁹.

Серед довідково-інформаційної документації слід виділити *журнали засідань присутствія, протоколи, списки, листи, розписи, оголошення*.

Журнал засідань присутствія – документ спеціальної форми, до якого заносилися дата проведення відповідного засідання, кількість присутніх та порядок розгляду справ. До журналу засідань вписувалися такі рішення присутствія, які не підпадали під занесення до призовних списків або протоколів. Кожне рішення записувалося окремо і засвідчувалося підписами голови та членів присутствія. Визначення присутствія щодо скарг приватних осіб оформлялися у вигляді *протоколу*, окремо на кожну скаргу³⁰.

Найбільшу кількість підвидів мав такий вид документа як *список*. Складення списків, відомостей, свідоцтв та інших документів регламентувалося СпВП, а їхні форми було подано у додатку до циркуляра МВС № 38 від 12 жовтня 1912 р. Формуляр *призовного списку*³¹ складався з позначки для запису року призову, назви документа, позначки для запису даних про назву місцевості (волость, місто або призовна дільниця), для якої даний список складався та табличної форми, до якої вписувалися відомості про призовників.

Підставою для складання призовних списків слугували метричні виписи, посімейні списки, свідоцтва про приписку до призовної дільниці та особисті заяви. Особисті дані призовника (дата народження, сімейний стан, наявність пільг тощо) заносилися до перших 11 стовпців таблиці списку. Рішення повітових присутствій щодо надання пільг і відстрочок, про огляд під час прийому на службу, про зарахування до запасу або ополчення, про необхідність повторного огляду в губернському присутствії тощо записувалися до наступних 7 стовпців. До основного призовного списку додавалися:

– додатковий список А, до якого включалися особи, які мали йти на військову службу без жереба;

– додатковий список Б, до якого включалися особи, які за жеребом мали йти на військову службу, але отримали відстрочку до поточного призову;

– додатковий список В, до якого включалися особи, які виявили бажання йти на військову службу однорічників чи охотників.

В умовах мирного часу для визначення необхідного контингенту на зарахування до військової служби серед призовників, які не мали відповідних пільг чи відстрочок, проводилося кидання жереба. Результати жеребкування заносилися до *спеціальних списків*, після чого від-

бувався медичний огляд тих призовників, які за номером жеребу мали йти на військову службу. Як зазначалося вище, в призови, які відбувалися під час Першої світової війни, кидання жеребу було відмінено.

Після проведення медичного огляду новобранців складався *приймальний розпис*³², до якого включалися особи, зараховані на військову службу. У приймальному розпису вказувалися:

- номер жереба та номер у призовному списку новобранця;
- прізвище, ім'я та по батькові новобранця та його стан;
- час прийому на службу, початок служби, дата народження;
- антропометричні дані, стан здоров'я, придатність до строювої служби;
- віросповідання, сімейний стан, із зазначенням складу сім'ї та віросповідання дружини (за наявності);
- відмітка на право скороченого строку служби у зв'язку з отриманою освітою.

На основі приймального розпису складався індивідуальний *приймальний формулярний список*³³, який засвідчувався підписом та печаткою повітового військового начальника і передавався на місце служби новобранця. Після прибуття новобранця до місця служби командир військової частини робив у цьому списку відповідну відмітку та засвідчував її підписом і печаткою. За формулю цей документ складався з двох частин, одна з яких залишалася у військовій частині, а інша передавалася до управління повітового військового начальника, де формулярний список було складено.

Листи, які надходили від повітових присутствій до губернського, оформлялися як на спеціальних бланках, подібних до описаного вище губернського, так і на чистих аркушах паперу. Основними різновидами листів, які надходили до ГВПІ з ПВПІ у 1914–1915 рр. були листи з проханням надіслати уточнення щодо порядку виконання тих чи інших розпоряджень та листи-відповіді на пропозиції губернатора. Наприклад, листи-відповіді на пропозицію губернатора надати інформацію про кількість ратників ополчення, яких було призвано у липні 1914 р. під час мобілізації.

Форму *оголошення* про призов до виконання військової повинності також було подано у додатку до циркуляра МВС № 38 від 12 жовтня 1912 р. На основі цього формуляру ПВПІ складала власне оголошення, яке мало містити назву військового присутствія, що проводить призов,

період роботи і місце знаходження призовних дільниць, перелік категорій осіб, які повинні з'явитися до призовних пунктів. Оголошення завірялося підписами голови присутствія та секретаря після чого один зразок, виготовлений друкарським способом, відправлявся на затвердження до ГВПІ.

Обліково-статистичну документацію репрезентують *звіти* у формі статистичних³⁴ таблиць, які складали повітові та губернські присутствія. В умовах мирного часу згідно до СпВП 1 травня закінчувався термін, до якого повітові присутствія повинні були надсилати до ГВПІ *відомості про кількість осіб, яких включено до призовних списків*. У цій відомості контингент призовників розподілявся за призовними дільницями, наявністю і видами пільг. Відомості про призовників юдейського віросповідання наводилися в окремих стовпчиках. Після доповнення та виправлення призовних списків ПВПІ складало нові відомості, які мали надійти до губернського присутствія не пізніше 15 липня. На основі таких відомостей губернське присутствіє складало загальний звіт по Полтавській губернії та надсилало його до військового міністерства (до 15 травня) і до МВС (до 1 серпня). Це відомості слугували основою для планування розкладки призову по губерніях та повітах імперії.

Інша форма статистичної звітності оформлювалася за підсумками призову (чергового або дострокових). Повітові присутствія надсилали до ГВПІ статистичні дані щодо проведення призову по дільницях, на основі яких губернське присутствіє готувало та надсилало до МВС *«Короткий звіт із призову до виконання військової повинності населення Полтавської губернії за 191... рік»*, який складався з двох частин. Перша частина мала назву *«Дії присутствія по військовій повинності до призову»* і містила інформацію: про загальну кількість людей, включених до призовних списків; кількість осіб, які відносяться до пільгових категорій; національний і конфесійний склад контингенту призовників. У другій частині подавалися відомості про явку призовників, кількість осіб, яких визнано придатними до військової служби, із зазначенням, окремо, кількості пільговиків (за категоріями), християн, євреїв та мусульман³⁵.

Основним видом засвідчувальної документації були *свідоцтва*. Згідно з статтею 15 СпВП всі особи чоловічої статі, яким виповнилося шістнадцять років, за винятком сільських обивателів, мали отримати *свідоцтво про приписку до призовної дільниці*. Свідоцтво виготовлялося друкарським

способом із трафаретним текстом, куди вписувалися:

- прізвище, ім'я, по батькові приписаного;
- дата народження;
- номер призовної дільниці, до якої приписаний;
- віросповідання та назва навчального закладу, в якому приписаний навчався або навчається;
- рік, в якому приписаний підлягає призову.

У тексті приписного свідоцтва прописувалося зобов'язання особи, приписаної до призовної дільниці, не пізніше 1 березня року, в якому вона має бути призваною до військової служби надати відповідному військовому присутствію відомості про склад сім'ї, відповідно до височайшого повеління 23 липня 1874 р. Текст даного повеління розміщувався на звороті приписного свідоцтва. У свідоцтві зазначалися дата його видачі та номер, що засвідчувалося підписами голови присутствія та діловода і гербовою печаткою.

Особи, які визнавалися непридатними до військової служби, або такі, що були зараховані до ополчення, отримували *свідоцтво про явку до виконання військової повинності*. Подібне свідоцтво з позначкою «тимчасове» видавалося особам, яким надавалася відстрочка від призову. Колір паперу, на якому виготовлялися такі свідоцтва, визначав його вид:

- білий – свідоцтво для непридатним до військової служби;
- зелений – тимчасове свідоцтво;
- червоний – свідоцтво зарахованих до ополчення і розряду;
- синій – свідоцтво зарахованих до ополчення 2 розряду.

Отже, до установ, які забезпечували мобілізаційні заходи з призову новобранців у Полтавській губернії під час Першої світової війни, відносилися губернське та повітові з військової повинності присутствія. Дії присутствій та порядок документального забезпечення їхньої діяльності були регламентовані на законодавчому рівні. Статут про військову повинність та «Інструкція про порядок справочинства...» встановлювали алгоритм та порядок документального забезпечення діяльності присутствій протягом календарного року. Основні види службових документів мали високий рівень уніфікації, формуляри документів подавалися в додатках до відповідних циркулярів МВС. Переважна більшість службових листів оформлялася на спеціальних бланках, виготовлених друкарським способом, а текст набирался за до-

помогою друкарських машинок. Термінові розпорядження та повідомлення передавалися за допомогою телеграфу.

За місцем складення та напрямком руху документація присутствій поділялася на внутрішню, вихідну та вхідну, а за часом створення – що створена до початку призову, під час призову або за його результатами.

Видовий склад документів, що забезпечували призови новобранців під час Першої світової війни, порівняно з документами мирного часу майже не зазнав змін. В умовах проведення дострокових призовів зменшувався час на підготовчі дії та відмінялося кидання жеребу, тому непотрібними стають відомості, на основі яких готувалася розкладка призову та списки з результатами жеребкування. Окрім того відбувалися зміни в змістовній частині такого виду директивно-розпорядчої документації як укази та циркуляри: в них подаються зміни у законодавстві, які стосуються проведення призовів новобранців.

Обсяг цієї статті не дав можливості повною мірою проаналізувати та охарактеризувати документальне забезпечення всіх мобілізаційних заходів, які відбувалися протягом Першої світової війни, серед них:

- а) комплектування кадрів армії особовим складом;
- б) забезпечення цього складу кінями;
- в) формування нових військових частин, військових управлінь, організацій тощо;
- г) забезпечення осіб, яких призвано із запасу армії, а також нових військових формувань та установ зброєю, обмундируванням, знаряддям³⁶.

Таким чином у перспективі можливе дослідження інших видів мобілізаційних заходів, які проводилися установами військового міністерства за схемою, запропонованою в цій статті.

¹ Слободяник М. Структура сучасного документознавства // Вісн. Кн. палати. – 2003. – № 4. – С. 19.

² Див., напр.: Швецова-Водка Г. М. Співвідношення понять «документ» та «історичне джерело» // Архіви України. – 2001. – № 4–5. – С. 33–56; Кулешов С. Ще раз про «доджерело» // Студії з архів. справи та документознавства. – 2002. – Т. 8. – С. 135–139.

³ Никитин С. А. Источниковедение истории СССР XIX в. – М., 1940. – С. 6–36.

⁴ Бескровный Л. Г. Очерки по источниковедению военной истории России. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 453 с.

⁵ Мутяев К. Г. История и организация делопроизводства в СССР. – М., 1957.

- ⁶ Дятлова Н. П. Отчеты губернаторов как исторический источник // Проблемы архивоведения и источниковедения. – Л., 1964. – С. 227–246.
- ⁷ Шепелев Л. Е. Изучение делопроизводственных документов XIX – начала XX в. // Вспом. ист. дисциплины: сб. науч. тр. – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1968. – Т. 1. – С. 119–138.
- ⁸ Головин Н. Н. Россия в Первой мировой войне. – М.: Вече, 2006. – С. 95–96.
- ⁹ Памятная книжка Полтавской губернии на 1914 год. – Полтава: Тип. губерн. правления, 1914.
- ¹⁰ Там же.
- ¹¹ Василевский Н. А. Руководство для штаб-офицеров и капитанов, подвергающихся испытанию при зачислении в кандидаты на должности уездных воинских начальников. – СПб.: Изд-во В. А. Березовского, 1910. – С. 491–540.
- ¹² Держархів Полтавської обл., ф. 977, оп. 1, спр. 47, арк. 5052, спр. 54–56.
- ¹³ Устав о воинской повинности. – М.: Тип. п/ф «Ломоносов», 1914. – 560 с.
- ¹⁴ Див., напр.: Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Том XXXIII. Отделение 1. – Пг.: Гос. тип., 1916. – С. 411.
- ¹⁵ Сборник важнейших законоположений и постановлений, действующих с июля 1914 года по 1 января 1916 года, вызванных событиями военного времени. – Пг.: Воен. тип. императрицы Екатерины Великой, 1916. – С. 14–16.
- ¹⁶ Устав о воинской повинности... – С. 10.
- ¹⁷ Аверба Е. И. Законодательные акты, вызванные войною 1914–1915 гг. – Пг.: Труд, 1916. – Т. 1. – С. 597–607.
- ¹⁸ Держархів Полтавської обл., ф. 977, оп. 1, спр. 56, арк. 2 зв. – 4 зв.
- ¹⁹ Энциклопедический словарь. – СПб.: Тип. акц. об-ва Брокгауз-Ефрон, 1903. – Т. 38. – С. 218–219.
- ²⁰ Держархів Полтавської обл., ф. 977, оп. 1, спр. 45, арк. 25.
- ²¹ Там само, арк. 71.
- ²² Там само, арк. 75.
- ²³ Там само, арк. 76 зв.
- ²⁴ Там само, арк. 155, 164, 179, 180, 185, 188 зв., 189, 253, 273.
- ²⁵ Там само, арк. 251.
- ²⁶ Там само, оп. 1, спр. 52.
- ²⁷ Положение о письмоводстве и делопроизводстве в военном ведомстве. – Пг.: Изд-во В. А. Березовского, 1916. – С. 3.
- ²⁸ Держархів Полтавської обл., ф. 977, оп. 1, спр. 52, арк. 1.
- ²⁹ Там само, арк. 3–5.
- ³⁰ Василевский Н. А. Руководство для штаб-офицеров и капитанов, подвергающихся испытанию при зачислении в кандидаты на должности уездных воинских начальников. – СПб.: Изд-во В. А. Березовского, 1910. – С. 531–533.
- ³¹ Устав о воинской повинности... – С. 384–386.
- ³² Там само. – С. 375.
- ³³ Там само. – С. 376–377.
- ³⁴ Держархів Полтавської обл., ф. 977, оп. 1, спр. 52.
- ³⁵ Там само, спр. 50, 54, 55.
- ³⁶ Военная энциклопедия / под ред. В. Ф. Новицкого и др. – СПб.: Т-во И. В. Сытина, 1914. – Т. 16. – С. 369.